

Stanisław Frycie

"Czytanie przyszłości. Polska fantastyka naukowa dla młodego odbiorcy", Maciej Wróblewski, Toruń 2008 : [recenzja]

Literaturoznawstwo : historia, teoria, metodologia, krytyka 1 (4), 205-208

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Stanisław Frycie

MACIEJ WRÓBLEWSKI: CZYTANIE PRZYSZŁOŚCI. POLSKA FANTASTYKA NAUKOWA DLA MŁODEGO ODBIORCY

Toruń 2008, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 292 s.; il. kolor.

Wydana w 2008 roku nowa książka Macieja Wróblewskiego *Czytanie przyszłości. Polska fantastyka naukowa dla młodego odbiorcy* bogaci w sposób istotny współczesną naukę o literaturze dla dzieci i młodzieży. Jej autor, pracownik naukowy Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, ma w swym dorobku naukowym wiele wartościowych prac opartych na rzetelnych badaniach źródłowych, poświęconych dziejom szkolnej dydaktyki polonistycznej oraz literaturze polskiej XIX i XX wieku. Jest m.in. autorem takich książek, jak: *Proza fikcyjna w edukacji polonistycznej ucznia szkoły średniej (1855–1939)* (Toruń 2003) oraz *Jan Rymarkiewicz – dziewiętnastowieczny humanista* (Toruń 2006). Jego ostatnia książka *Czytanie przyszłości*, która w chwili obecnej stanowi zwieńczenie jego dokonań naukowych, jest obszerną rozprawą poświęconą polskiej fantastyce naukowej dla młodego odbiorcy. Po książkach Antoniego Smuszkiewicza (*Stereotyp fabularny fantastyki naukowej*. Wrocław 1980, *Zaczarowana gra. Zarys dziejów polskiej fantastyki naukowej*. Poznań 1982), w których badacz ten próbuje określić cechy gatunkowe

sf jako literatury popularnej, przedstawić jej dzieje i rozwój oraz ukazać główne fakty z życia i dokonania literackie najważniejszych jej przedstawicieli, rozprawa Macieja Wróblewskiego jest najpełniejszym i najbardziej aktualnym informatorem o tej odmianie tematycznej prozy przeznaczonej dla młodych czytelników. Omówił w niej autor w ujęciu problemowym naszą dawną i współczesną fantastykę naukową, analizując i interpretując około 140 najbardziej reprezentatywnych powieści i opowiadań *sf* dla dzieci i młodzieży autorów polskich i obcych. Twórczość tych ostatnich w refleksji naukowej autora stanowi z reguły niezbędny kontekst literacki do rozważań o naszej rodzimej *sf*, odpowiednie tło porównawcze pozwalające określić powinowactwa naszej rodzimej literatury *sf* z obcą oraz ukazać jej wtórność lub oryginalność tematyczną i formalną.

W *Rozważaniach wstępnych* próbuje Wróblewski zdefiniować pojęcie fantastyki naukowej i wskazać cechy dystynktywne tej odmiany tematycznej prozy z adresem dziecięco-młodzieżowym. Zdaniem autora rozprawy, prozę *sf* dla dzieci i młodzieży wyróżniają takie właści-

wości, jak obecne w niej rekwizyty techniczne, pierwiastki scjencyczne, podróże w czasie, wyprawy międzyplanetarne i międzygalaktyczne, istoty pozaziemskie, bohater i adresat dziecięcy, nieskomplikowany język i styl dostosowany do potrzeb i możliwości percepcyjnych młodego odbiorcy. W tej niewątpliwie trafnej charakterystyce dziecięco-młodzieżowej prozy *sf* nie wskazał jednak Wróblewski istotnych różnic między dziecięcą i młodzieżową jej odmianą, które tkwią w stopniu filozoficznego skomplikowania podejmowanych w niej problemów oraz w odmiennej nieco wizji świata przyszłości. Dziecięca *sf* jest bliska baśni, nasycona dużą dawką optymizmu i budującymi wizjami światów przyszłości. Młodzieżowa natomiast zawiera sporo elementów katastroficznych i ostrzeżeń przed niewłaściwym wykorzystaniem postępu techniczno-cywilizacyjnego, który może nie tylko służyć, ale również zagrażać człowiekowi.

Część właściwa rozprawy składa się z trzech rozdziałów, w których autor omawia dzieje polskiej *sf* dla dzieci i młodzieży od jej początków do czasów współczesnych. Podjęta tu próba przedstawienia w ujęciu problemowym twórczości najwybitniejszych autorów polskich, zarówno dawnych, jak i współczesnych, którzy wnieśli istotny wkład do dziecięco-młodzieżowej odmiany *sf*, jest ciekawa i oryginalna, a sama ocena ich utworów – rzetelna i kompetentna. Ujęcie problemowe opisywanych zjawisk literackich ma jednak pewną wadę. Sprawia, że musiał autor parokrotnie wracać do tych samych pisarzy i tych samych utworów w toku omawiania kolejnych zagadnień, co nie pozwalało wskazać najwybitniejszych twórców i tekstów literackich oraz wyznaczyć w sposób wyraźny linii rozwojowej całej *sf* dla młodych czytelników.

W rozdziale I. *W świątyni nauki* autor rozprawy koncentruje swoją uwagę na podróżach w czasie, w przeszłość i w przyszłość wszechświata, treściach naukowych i rekwizytach technicznych oraz młodych bohaterach i propagowanych ideach w dziecięco-młodzieżowej *sf*. Zagadnienia te próbuje prześledzić w twórczości takich pisarzy, jak: Erazm Majewski, Bohdan Korewicki, Franciszek Klon, Marta Michalska, Władysław Umiński, Feliks S. Bardecki, Edmund Jezierski, Andrzej Czyżowski,

Adam Hollanek, Elżbieta Burakowska, Jerzy Jesionowski, Konrad Fiałkowski, Juliusz Jerzy Berlinger, Rafał Kosik. Wróblewski eksponuje tu edukacyjną rolę tego nurtu beletrystyki, która, jego zdaniem, w atrakcyjnej formie literackiej pełniła funkcje prozy popularnonaukowej. Zwraca ponadto uwagę na obecność w tym nurcie prozy młodych bohaterów, którzy we wczesnych tekstach *sf* pojawiali się sporadycznie, później zaś byli wprowadzani do nich przez dorosłych, by wreszcie uczestniczyć w sposób samodzielny w ukazywanych w tej odmianie beletrystyki eksperymentach naukowych. To trafne spostrzeżenie pozwoliło autorowi ukazać pewną ewolucję w rozwoju omawianego nurtu prozy.

W rozdziale II. *Dziecko w kosmosie* Wróblewski omawia kolejny nurt prozy *sf*, która ukazuje podróże kosmiczne młodych bohaterów, ich kontakty z pozaziemskimi cywilizacjami i spotkania z Obcymi. Odwołując się do twórczości obcych pisarzy (Daniela Defoe, Juliusza Verne'a, Herberta George'a Wellsa, Antoine'a de Saint-Exupéry'ego, Hugh Loftinga), omawia fantastykę literacką i utwory *sf* takich polskich pisarzy, jak Jan Brzechwa, Jerzy Jesionowski, Maciej Wojtyszko, Jerzy Broszkiewicz, Marta Tomaszewska, Janusz A. Zajdel, Bohdan Petecki, Tadeusz Twarogowski, Marek Koreywo, Jerzy Jan Kolenda, Jerzy Niemczuk, Maria Kann, Stanisław Lem, Władysław Umiński, Edmund Niziurski, Maciej Kuczyński, Aleksander Minkowski i in. Zwraca przy tym uwagę na rodowód młodzieżowej *sf*, wywodzącej się, zdaniem autora rozprawy, z baśni, w której m.in. dziecięcy bohaterowie podróżują w Kosmosie w marzeniach i snach – w scenach onirycznych. Podkreśla ponadto, że kreowani w tym nurcie prozy młodzi bohaterowie kontaktują się zazwyczaj z podobnymi do Ziemiaków mieszkańcami obcych cywilizacji, które z reguły przewyższają naszą ziemską cywilizację, rzadziej natomiast nawiązują kontakty z Obcymi o odmiennym wyglądzie i o niższym poziomie rozwoju cywilizacyjnego. Dyskusyjną natomiast wydaje się teza autora, że w młodzieżowej odmianie *sf* przeważają optymistyczne wizje przeobrażeń cywilizacyjnych i że wątki katastroficzne są w niej „marginalizowane”. Można ją uznać za

prawdziwą jedynie w odniesieniu do dziecięcej odmiany *sf*, w której kreuje się zazwyczaj utopijne, arkadyjskie wizje przyszłości, chociaż i tutaj można spotkać utwory, w których pojawiają się ostrzeżenia przed niewłaściwym wykorzystaniem osiągnięć współczesnej nauki i techniki. Godzi się natomiast zauważyć, że autor wyeksponował paraboliczny sens niektórych współczesnych utworów *sf* (m.in. J.A. Zajdla), w których ukazywane są rozmaite modele totalitarnego państwa i zawarta jest w nich w zakamuflowanej, metaforycznej formie krytyka totalitarnej władzy i zniewolenia społecznego. Wróblewski zwrócił ponadto uwagę na zjawisko synkretyzmu literackiego w omawianym nurcie prozy (m.in. na obecne w wielu współczesnych utworach *sf* elementy typowe dla innych odmian prozy, m.in. na pojawiające się w nich wątki i motywy sensacyjno-przygodowe).

W rozdziale III. *Atlantyda i inne lądy* Wróblewski charakteryzuje katastroficzny nurt w prozie fantastycznonaukowej, nawiązującej często do Platońskiego mitu o Atlantydzie – wyspie o wysoko rozwiniętej cywilizacji, która uległa zagładzie. Po zwróceniu uwagi na ten wątek w utworach pisarzy obcych (J. Verne’a, H.G. Wellsa) omawia go oraz treści katastroficzne w utworach takich polskich pisarzy, jak Edmund Jeziński, Władysław Umiński, Maria Buyno-Arctowa, Maciej Kuczyński, Marta Tomaszewska, Maria Kann, Lech Borski. W dalszej części rozdziału analizuje utwory *sf* Stanisława Pagaczewskiego, Macieja Wojtyłki, Barbary Kościuszko, Dariusza Romanowskiego, w których przestrzeń kosmiczna przedstawiana jest w postaci raj utraconego. W tych antyutopiach o parabolicznym charakterze w krytycznym świetle ukazują się wynaturzone stosunki w życiu zbiorowym w niedoskonałych krainach kosmicznych, które są symboliczną kopią naszej ziemskiej rzeczywistości. W końcowej części rozdziału omawia autor utwory *sf* o charakterze podróżniczo-przygodowym Kazimierza Andrzeja Czyżowskiego, Ferdynanda Antoniego Ossendowskiego, Adama Hollanka.

W zakończeniu rozprawy Wróblewski stara się przedstawić w syntetycznej postaci najważniejsze cechy dziecięco-młodzieżowej *sf* oraz prześledzić zmiany, jakie w niej zaszły na

przestrzeni blisko 150 lat. Podkreśla m.in., że występuje w niej dziecięcy bądź młodzieżowy bohater, który jest zazwyczaj narratorem. Jego opowiadanie realizuje się w pierwszej osobie i świat przedstawiony ukazywany jest z jego perspektywy. Bywa, że niekiedy dziecko zastępuje dorosły, ale z reguły jest on wówczas kimś młodszym, prostym i naiwnym. W utworach *sf* ukazuje się znaczenie nauki w tworzeniu społeczeństwa przyszłości. We współczesnej prozie obserwujemy stopniowe odchodzenie od wątków i motywów typowych dla fantastyki naukowej w kierunku treści typowych dla utworów *fantasy*. W najnowszej prozie *sf* pojawiają się wątki przygodowe, podróżniczo-przygodowe i sensacyjne. Widoczne to jest m.in. w utworach Jerzego Broszkiewicza, Janusza Andrzeja Zajdla, czy też Bohdana Peteckiego. W *sf* najnowszej proweniencji obserwujemy stopniowe odchodzenie od treści scjencyjnych w kierunku refleksji adolescentycznej i społeczno-politycznej. Przytoczone tu i sformułowane w rozprawie przez autora uogólnienia, które odnoszą się do całej polskiej *sf*, są niewątpliwie trafne i wynikają niejako z wnikliwego prześledzenia zawartości treściowej najwybitniejszych utworów *sf* dla dzieci i młodzieży dawnych i współczesnych autorów obcych i polskich. W sformułowanych tu uogólnieniach powinna pojawić się także informacja (której brak), że we współczesnej *sf* dla dzieci i młodzieży obserwujemy stopniowe odchodzenie od powieści w kierunku małych form literackich z ambicjami filozoficznymi. Nasylenie refleksją filozoficzną utworów *sf* dla młodych czytelników wiąże się z procesem szybkiego starzenia się rekwizytów technicznych i treści naukowych w tej odmianie beletrystyki, co sprawia, że zmniejsza się ich atrakcyjność czytelnicza.

Szkoda, że w tej rzetelnej pod względem naukowym rozprawie nie respektuje autor w analizie i interpretacji tekstów literackich porządku historycznoliterackiego i chronologii literackiej, co nie pozwoliło mu wyeksponować ewolucyjnych zmian w omawianym piśmiennictwie. W „morzu” nazwisk i tytułów utworów nie wskazuje także pisarzy wybitnych oraz tekstów o nieprzemijających wartościach literackich. Wysiłkowi czytelnika pozostawia zrekonstruowanie indywidualnego wizerunku

twórczego pisarzy, zhierarchizowanie poziomu artystycznego ich dzieł i roli, jaką odegrały w dziejach gatunku.

Zasygnalizowane tu niedostatki w niczym nie umniejszają wartości poznawczych rozprawy Wróblewskiego, poświęconej ważnej części piśmiennictwa dla dzieci i młodzieży, w której po raz pierwszy został przedstawiony całościowy obraz dziejów dziecięco-młodzie-

żowej *sf* od jej początków do czasów ostatnich. W swoim rozpoznaniu naukowym Maciej Wróblewski właściwie spożytkował istniejącą literaturę przedmiotu, o czym świadczą liczne odwołania do wielu opracowań naukowych, związanych z omawianym tematem. Zaprezentował się przy tym jako rzetelny badacz dawnego i współczesnego piśmiennictwa dla dzieci i młodzieży.